

Palimpsest Bir Kent Olan Urfa'daki Neolitik Dönem Kutsal Mekânlarının Tipomorfolojik Analizi

Typomorphological Analysis of Neolithic Sacred Spaces in Urfa as a Palimpsest City

Efruz Yarennur SADI¹ , Elif Yeşim KÖSTEN²

öz

Urfa, tarih boyunca ev sahipliği yaptığı birçok uygarlığın izleri ile çok katmanlı (palimpsest) bir yapıya sahip olmuştur. Bu çalışma; Urfa'nın palimpsest yapısını temsil eden dört Neolitik höyük (Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe ve Balıklıgöl) üzerinden, kentin erken dönem yerleşim geçmişi ve kutsal mekân kurgusunu tipomorfolojik bir yaklaşım ile analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, bu Neolitik Dönem höyüklerinde yer alan kutsal mekânlar, tipomorfoloji ve kentsel morfoloji kavramları çerçevesinde, sadece inanç işlevleri ile değil mekânsal organizasyonları ve mimari bileşenleri ile de ele alınmıştır. Bu sayede, kentteki kutsal mekânların tip ve biçim ilişkisinin nasıl olduğu ortaya konmuş olacaktır. Çalışma, Urfa'nın Neolitik Dönem höyüklerindeki kutsal mekânlarının belirlenmesi ve haritalanması ile başlamıştır. İncelenen alanlar arasından tipomorfolojik verilerin niteliği ve kentsel süreklilikteki rolleri bakımından öne çıkan dört ana höyük(Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe ve Balıklıgöl) odak noktası olarak seçilmiştir. Kutsal mekânların, kent bağlamında tipomorfolojik bir yaklaşımla analiz edilmesi hedeflendiğinden; her höyük, mekânsal form, mimari ve figüratif elemanlar, malzeme-buluturu verileri ve mekânsal büyüklük başlıklarında detaylı olarak incelenmiştir. Yapılan bu sınıflandırma sonucunda elde edilen bulgular tablolastırılmış ve kutsal mekânların ortak tipolojileri üzerinden mekânsal bir okuma gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kutsal Mekân, Palimpsest, Tipomorfoloji, Urfa, Neolitik Dönem.

ABSTRACT

Urfa has developed a multilayered (palimpsest) structure through the traces of numerous civilizations it has hosted throughout history. This study aims to analyze the early settlement history of the city and its configuration of sacred spaces through a typomorphological approach, focusing on four Neolithic mounds that represent this palimpsest structure: Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe, and Balıklıgöl. Within this framework, the sacred spaces located in these Neolithic mounds are examined not only in terms of their religious functions but also through their spatial organization and architectural components, in relation to the concepts of typomorphology and urban morphology. In doing so, the study seeks to reveal the relationship between type and form in the sacred spaces of the city. The research begins with the identification and mapping of sacred spaces within the Neolithic mounds of Urfa. Among the examined sites, four primary mounds—Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe, and Balıklıgöl—were selected as focal points due to the quality of their typomorphological data and their roles in urban continuity. Since the study aims to analyze sacred spaces within an urban context through a typomorphological perspective, each mound is examined in detail under the following criteria: spatial form, architectural and figurative elements, material and

¹ Corresponding Author: Kocaeli University, yarensadi03@gmail.com, ORCID: 0009-0006-0788-3311

² Kocaeli University, yesimkosten@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3070-6015

³ Bu makale, 12–14 Mayıs 2025 tarihlerinde gerçekleştirilen V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonudur.

artifact data, and spatial scale. The findings obtained through this classification are tabulated, and a spatial interpretation is conducted based on the common typologies of sacred spaces.

Keywords: Sacred Space, Palimpsest, Typomorphology, Urfa, Neolithic Period.

GİRİŞ

Urfa kentinin çok katmanlı kimliğinin yapı taşı olan Mezopotamya toprakları, günümüzde kuzeyde Toros Dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları ve batıda Suriye Çölü tarafından çevrelenen alanı ifade eder (Köroğlu, 2012). Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan bu bölge, tarihte ilk yerleşik hayatın, tarımın ve medeniyetlerin ortaya çıktığı yer olarak kabul edilmektedir. Yukarı Mezopotamya’da yer alan Urfa’da, bölgedeki en erken yerleşim alanlarından biri olup, yerleşik hayatın başladığı merkezlerden biri olarak kabul edilir (Şekil 1).

Şekil 1. Urfa'nın Mezopotamya bölgesi içindeki konumu. (URL – 1) (Yazar tarafından uyarlanmıştır).

Arkeolojik veriler, Urfa'nın geçmişinin Neolitik Dönem'e, yaklaşık 11 bin yıl öncesine kadar uzandığını göstermektedir (Şahinalp, 2006). Urfa, tarih boyunca farklı adlarla anılmış; bu isimler genellikle kenti yöneten komutanlar, su kaynaklarının bolluğu ve kentin doğal dokusuyla ilişkilendirilmiştir. Bu çeşitlilik, Urfa'nın çok katmanlı (palimpsest) bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir (Şekil 2).

Çalışma kapsamında incelenen Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe ve Balıklıgöl höyükleri; bölgedeki Neolitik yerleşim dokusunu mekânsal ve tipolojik açıdan kapsamlı biçimde temsil eden 'odak yerleşimler' olmaları nedeniyle tercih edilmiştir. Bu seçim temel olarak 2 ölçüte dayanmaktadır. İlk olarak, söz konusu alanların güncel kazı raporları aracılığıyla desteklenen ve güvenilir mimari veriler sunması; ikinci olarak ise her bir höyüğün farklı bir morfolojik karakteri (merkezi tapınma alanı, konut-ritüel iç içeliği, kentsel süreklilik odağı vb.) temsil etmesidir. Bu bağlamda özellikle Balıklıgöl Höyüğü'nün seçimi, Neolitik katman ile güncel kent dokusu arasındaki palimpsest bağın kurulabilmesi açısından ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu dört yerleşim, Urfa'nın Neolitik Dönem kutsal mimarisinin ana çerçevesini ortaya koyan birer temsili örneklem olarak ele alınmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1 Palimpsest Kent:

"Palimpsest" kelimesi, Yunanca kökenli olup 'tekrar' anlamına gelen "palin" ve 'kazınmış' anlamındaki "psestos" sözcüklerinden türemiştir. Antik çağlarda papirüs bitkisi oldukça değerli ve ulaşılması güç olduğundan, bu malzeme defalarca kullanılmıştır. Parşömen yapraklarındaki yazıların kazınarak ya da yıkanarak silinmesi ve ardından bu yüzeylerin yeniden yazıya açılmasıyla oluşan eserlere palimpsest adı verilir. Kentsel bağlamda palimpsest kavramı ise, geçmişin izleriyle günümüzün üst üste okunabildiği, çok katmanlı bir yapıyı ve bu yapının oluşturduğu yeni kimliği ifade eder (Apaydın, 2019). Kentler de tarihsel süreçte üst üste biriken katmanları ile bir palimpsest gibi okunabilir. Al (2011), kentsel bağlamda palimpsesti eski katmanların silinmeye çalışılmasıyla birlikte, yeni katmanların zorla üst üste yazılması olarak tanımlar. Ona göre, kentsel kimliğin zayıflaması ve bireylerin kente dair aidiyet duygularının zedelenmesi, bu müdahalelerin doğrudan bir sonucudur. Urfa kenti de birçok medeniyete ev sahipliği yapan, farklı inanç sistemleri ve kültür öğelerinin üst üste biriktiği palimpsest bir kenttir. Kutsal mekânlar özelinde kentin palimpsest kimliği sadece fiziksel yapılarla değil, dini ritüellerin değişkenliği ve sürekliliği ile gözlenir. Urfa kentinde bu çok katmanlılık özellikle Balıklıgöl höyüğü çevresinde Pagan, Yahudi, Hristiyan ve İslam inançlarının aynı mekânda birbirini takip eden kullanım izlerinde görülebilir. Kentteki Pagan döneme ait izler arasında göldeki balıkların ve alanın Bereket Tanrıçası Atargatis'e adanmış kutsal bir mekân olarak kullanımı ile Nebo ve Bel gibi Mezopotamya kökenli tanrıların varlığı ile öne çıkar (Drijvers, 1980). Bölgedeki Yahudi – Hristiyan katmanı ise, karstik mağaralar ve su sistemi ile Hz. İbrahim'in doğumu ve Nemrut ile olan mücadelesi gibi anlatılarla Yahudi geleneğinde kutsallaşmıştır (Segal, 1970). Bizans döneminde ise aynı su sisteminin üzerine, Justinianus Bendi gibi anıtsal yapıların inşa edilmesinde görünür olmuştur (Çelik, 2016). İslam katmanı ise günümüzde Halil-ür Rahman ve Rızvaniye Camileri'nin bulunduğu alanda, daha önceki dönemlerde bölge ve yakın çevresinde yer alan tapınak ve kilise yapılarının temelleri üzerine, mekânsal kurgu bozulmadan inşa edilmesiyle görünür olmuştur (Kürkçüoğlu, 1992).

1.2 Kutsal Mekân:

"Kutsal" kelimesi, Türkçe'de eski bir kavram olan "kut" tan türemiştir; bu kavram can, ruh, baht, uğur, başarı, yücelik ve aydınlanma gibi anlamlar taşır. Dinler tarihi boyunca kutsal, profan yani dünyevi olanın karşıtı olarak tanımlanmıştır. Fenomenolojik yaklaşımda kutsal, doğaötesi bir gerçekliğe verilen cevaptır ve insan davranışlarını biçimlendirir. Modern dönemde insanlar din dışı alanlarda da kutsallıklar üretmekte, kutsalı sadece geleneksel dinî bağlamda değil, farklı biçimlerde deneyimlemektedirler (Kuşçu, 2011). Böylece kutsal, hem bireysel hem toplumsal düzlemde şekillenen, anlam yüklenen ve korunmak istenen bir değer alanı olarak varlığını sürdürmektedir (Günay, 1997). Kutsal mekân kavramı ise insanın kutsalla bağ kurduğuna inandığı veya kutsalın kendisini insana daha fazla hissettirdiği yerdir. Din dışı dünyadan kutsal dünyaya geçişte bir eşik işlevi görür (Türkeri, 2016). Eliade (1995), kutsal mekânı diğer mekânlardan anlamca farklı ve "bize ait" hale gelen bir toprak parçası olarak tanımlar. Bu mekân seçilmez, keşfedilir; kendisini dünyevi olandan ayırıştırarak gösterir. Tüm dinsel sistemler dünyayı kutsal ve profan olarak ikiye ayırır, bu ayırım

mekânları da kapsar. Simmins (2008) ise kutsal mekânların, kutsal figürlerin yaşamları ve eylemleriyle ilişkili olduğunu belirtir. Kutsal mekânın deneyimi, kutsalın simgeleri aracılığıyla hem kutsalın kendisini hem de onunla ilişkilenmeyi mümkün kılar. Bu deneyim, dinin evrensel dilini oluşturan sembolik yapının temelini oluşturur.

1.3 Tipomorfoloji ve Kentsel Morfoloji:

Tipomorfoloji, kentin biçimsel yapısını tipik mekân ve yapıların analizinden yola çıkarak incelemektir. Kentin bütün ölçeklerini göz önüne alan tipomorfolojik inceleme, kent formunu üreten ve onu kullananlar arasında diyalektik bir ilişkiyle sürekli değişen dinamik bir varlık olarak değerlendirilir. Böylece bina tasarımının doğasını, şehir ve toplumla olan ilişkisi üzerinden incelemeye yönelik bir temel oluşturur (Moudon, 1994).

Tipomorfolojik düşünce üzerine odaklanan ülkeler, şehirlerin üretimi ve inşasını öğrenme çalışmalarının prensiplerini belirleyerek, farklı disiplinler ve farklı yöntemlere dikkat çekmiştir. Fransa, İngiltere ve İtalya'da yapılan çalışmalar, kentsel dokuların mekânsal özelliklerine zengin yaklaşımlar getirmiştir (Gürer, 2016).

1- 1940'larda Saverio Muratori ve Gianfranco Caniggia gibi isimler şehirlerin yapısını tipolojik sınıflandırmalarla inceler. Muratori, binalar ve açık alanların tarihsel değişimini ele alırken, Caniggia kentleri birbiriyle ilişkili yapıları nesnel olarak görür ve kentsel evrimi zaman içindeki tip değişimleriyle açıklar (Gürer, 2016).

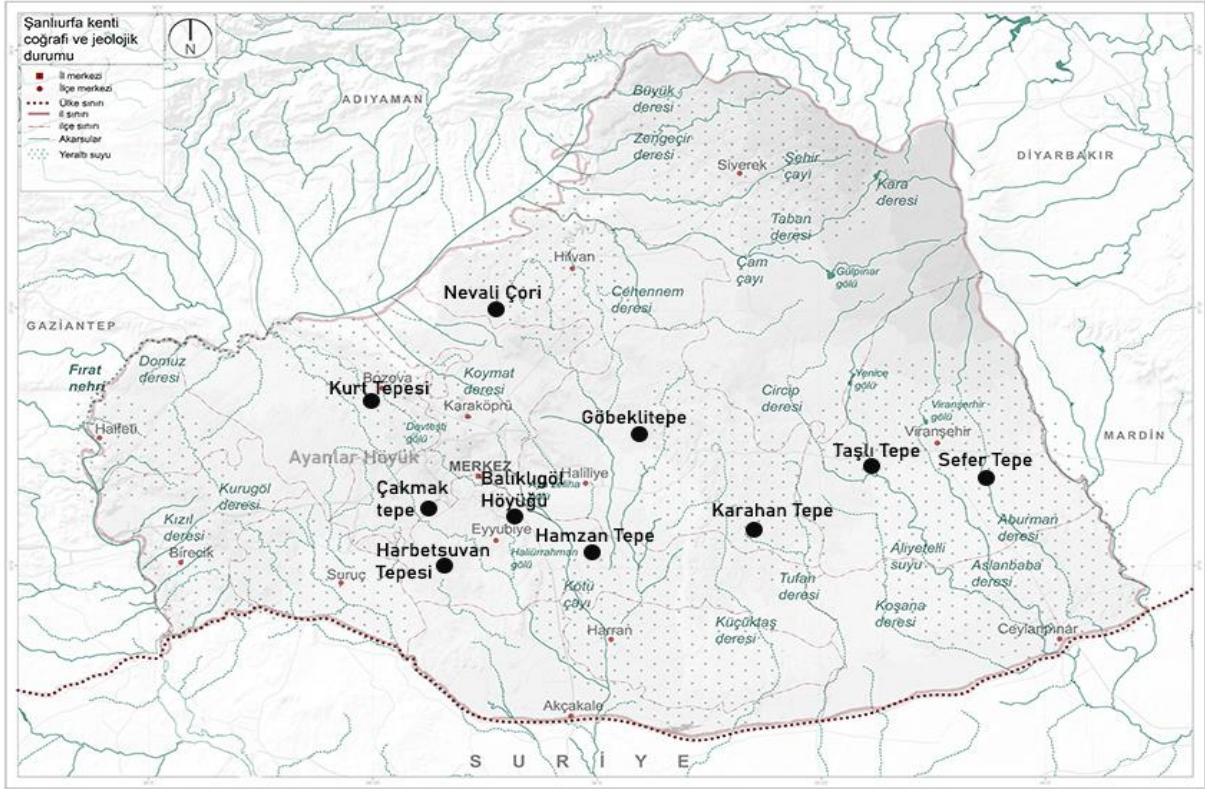
2- İngiltere ekolünde Conzen'in yöntemi 3 temele dayanır: kent planı (cadde, parsel, bina boyutları) bina dokusu (binalar ve açık alanları) ve arazi örüntüsü (detaylı arazi kullanımı). Conzen'in yaklaşımı kent dokusu ve peyzaj katmanlarını analiz etmek için temel oluşturur (Moudon, 1994).

3- Fransız ekolü ise daha disiplinler arası bir yaklaşım benimsemiştir. Grubun önemli isimlerinden Sosyolog-felsefeci Henri Lefebvre'nin etkisiyle P. Panerai kent analizini 4 başlıkla açıklar: öğelerin tipolojisi, kentsel büyüme, kentsel mekânın eklemelenmesi ile nirengi oluşturma ve okunaklılıktır (Gürer, 2016).

Kentsel morfoloji ise, kentsel biçimlerin yapısını ve zaman içindeki dönüşümünü inceleyen bir araştırma alanıdır. Bu alan, sokak, parsel ve bina gibi kentsel bileşenlerin nasıl örgütlendiğini ve nasıl bir araya gelerek kent dokusunu oluşturduğunu anlamaya çalışır (Oliveira, 2016). Moudon (1997), Kropf (2017), Scheer (2016) ve Whitehand (2001) gibi araştırmacılar, kentsel morfolojinin yapıları çevredeki değişimleri açıklayan süreçler ve aktörlerle ilgilendiğini belirtmişlerdir. Conzen'in öncülüğünde şekillenen tarihsel-coğrafi yaklaşım, mekânsal yapının zaman içindeki dönüşümünü niteliksel olarak ele alırken; biçimlenimci ve mekânsal çözümleme yaklaşımları daha çok matematiksel modeller ve niceliksel yöntemlerle çalışır. Mekân, sadece fiziksel bir oluşum değil, aynı zamanda toplumsal yapılarla etkileşim içinde sürekli yeniden biçimlenen dinamik bir organizmadır. Bu nedenle kentsel morfoloji, farklı ölçeklerde (üst, orta, alt) oluşan kentsel örüntülerin bir bütünlük içinde incelenmesiyle kent yapısının anlaşılmasına katkı sağlar.

2. Neolitik Dönemde Urfa Höyüklerinin Tipomorfolojisi: Kutsal Mekânlar ve Yerleşim Alanları

Bu çalışmada, Urfa il sınırları içerisinde yer alan Neolitik Dönem'e ait höyüklerin konumlarını gösteren bir harita hazırlanmıştır (Şekil 3).

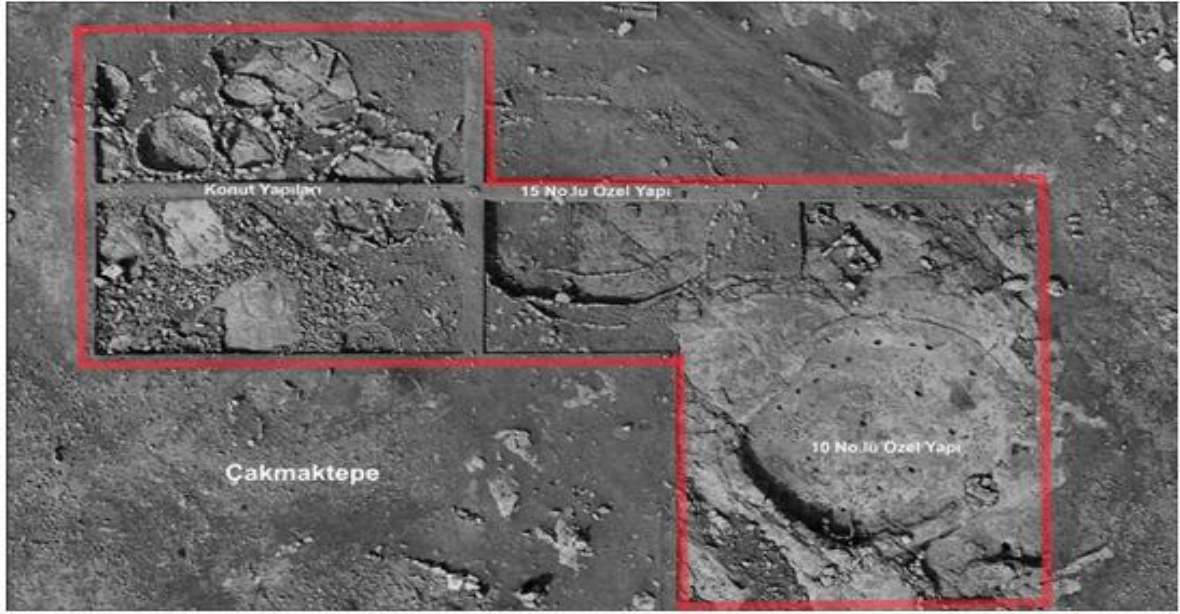
Şekil 3. Urfa Neolitik dönem höyüklerini noktasal olarak gösteren harita (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Harita, bölgedeki arkeolojik veriler doğrultusunda tespit edilen höyüklerin mekânsal dağılımını ortaya koymakta ve Urfa'nın Neolitik yerleşim geçmişine ışık tutmaktadır. Hazırlanan harita, kutsal mekânların konumlarını belirlemek ve bu mekânların kent morfolojisi içindeki yerlerini analiz etmek açısından temel bir araç olarak kullanılmıştır. Ayrıca, höyüklerin birbirleriyle olan mesafeleri, doğal topografya ile ilişkileri ve yer seçim kriterleri gibi mekânsal veriler üzerinden kentsel gelişim sürecine dair ipuçları sunmaktadır. Bu harita, Urfa'nın çok katmanlı yapısının Neolitik dönemdeki ilk izlerini anlamlandırmak ve tipomorfolojik analiz sürecine altlık oluşturmak amacıyla çalışmaya dahil edilmiştir. Haritada görüldüğü üzere höyüklerin mekânsal dağılımı, bu Neolitik yerleşimlerin hem birbirleri ile hem de coğrafi çevreleriyle kurdukları stratejik ilişkiyi göstermektedir. Merkezlerin birbirini görsel olarak algılayabilecek noktalarda konumlanması, Neolitik dönemde bu alanlar arasında hem ritüel hem de görsel bir süreklilik ve 'inanç ağı' varlığını düşündürmektedir. Balıklıgöl ve Çakmaktepe höyüğü yerleşimlerin su kaynaklarına ve vadi tabanına yakınlığı kentin önemli bir morfolojik katmanını oluşturmakta ve binlerce yıl süren su odaklı yaşamla kentsel palimpsestin sürekliliğini göstermektedir. Ancak bazı merkezlerin, örneğin Karahantepe'nin Neolitik sonrası terk edilmesi, kentsel gelişimin odaklandığı alanlarda mekânsal kopuşların da var olduğunu göstermektedir. Bu durum, Urfa'nın çok katmanlı yapısının sadece fiziksel birikimle değil, mekânsal süreklilikler ve bilinçli kopuşlarla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Haritada Çakmaktepe höyüğü, Göbeklitepe Höyüğü, Karahantepe Höyüğü, Balıklıgöl Höyüğü, Harbetsuvan Tepesi, Nevali Çori höyüğü, Kurt Tepesi höyüğü, Hamzan Tepe Höyüğü, Sefer Tepe höyüğü, Taşlı Tepe höyüğü ve Ayanlar höyük işlenmiştir. Bu çalışma kapsamında ise Çakmaktepe Höyüğü, Göbeklitepe Höyüğü, Karahantepe Höyüğü, Balıklıgöl Höyüğü ele alınacaktır.

a. Çakmaktepe Höyüğü

Çakmaktepe höyüğü, 'Şanlıurfa Neolitik Çağ Araştırmaları' projesi çerçevesinde 'Şanlıurfa Merkez ve Çevresi Tarihöncesi Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (ŞAYA)' 2021 yılı çalışmaları sırasında

keşfedilmiş ve aynı yıl kazı çalışmalarına başlanmıştır (Şahin vd., 2023). Yerleşim, özel ve kamusal alanlardan oluşmaktadır. Alanda konut yapıları ve ritüel amaçlı kullanım için yapıların olduğu düşünülmektedir (Şahin vd. 2023) (Şekil 4).

Şekil 4. Çakmaktepe kuzey kazı alanı konut yapıları ve özel yapılar (Şahin ve Miyake, 2025) (Yazar tarafından uyarlanmıştır).

Höyük mekânsal form kapsamında ele alındığında; dairesel planlı kulübeler ve çukur barınakların ortaya çıkarıldığı görülmüştür. Mimari elemanlar kapsamında ise, yapı temellerinin ana kayaya oyularak oluşturulduğu, duvarların büyük taş bloklarla desteklendiği ve iç mekânda ana kayaya oyulmuş dikme delikleri gözlemlenmiştir. Bu delikler çatı veya üst örtüye dair ipuçları olarak değerlendirilmiştir. Yerleşmeye 300 ve 500 m mesafelerde olmak üzere; sarnıçlar ve yerleşimin tam tepe noktasında ise Roma dönemine ait olduğu düşünülen bir tümülüs yer almaktadır (Şahin, Uludağ, 2022). Höyükte bulunan malzeme – buluntular; kireçtaşı bloklar, terazzo tabanlar, taş kalemler, biley taşları, sürtme taşları ve El – Kham uçlarıdır. Figüratif elemanlarda, biley taşı üzerine işlenen üç ceylan figürünün ve ters yönde gelen okların, bir av sahnesinin hikayeleştirilmesi olduğu düşünülmüştür. Ayrıca yerleşmede yanmış boğa, yabani koyun ve atgiller familyasından bulunan kafatasları bulunmuştur fakat bu kafataslarında ateş izlerinin olmaması, bunların başka yerde yakılıp buraya ritüel amaçlı getirildiğini düşündürmektedir (Şahin, vd. 2023). Mekânsal büyüklüklerde, ana yerleşme yaklaşık 150 m çapında olmakla birlikte ana yerleşmeye yakın çapları 15 – 16 m ölçülerinde olan özel ve kamusal yapılar, çapları 4 – 5 m arasında değişen ve ana kayaya oyularak yapıldığı görülen konut yapıları açığa çıkarılmıştır (Şahin, vd. 2023). Çakmaktepe höyüğündeki palimpsest yapı, Neolitik yerleşimin tam tepe noktasında Roma dönemine ait tümülüsün varlığı ile okunabilir olmaktadır. Bu durum, bu alanın binlerce yıl geçmesine rağmen stratejik bir nirengi noktası olarak 'yeniden yazıldığını' ve farklı katmanların aynı coğrafi noktada üst üste bindiğini göstermektedir.

b. Göbeklitepe Höyüğü

Göbeklitepe, Urfa kent merkezinin 20 km kuzeydoğusunda, Örencik köyünün hemen yakınında yer alan, yaklaşık 200 – 300 metre yüksekliğindeki kireçtaşı kayalıklardan oluşan höyüğün üzerinde yer alır (Göbeklitepe alan yönetim planı, 2017) (Şekil 5). 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri 'Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi' çerçevesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmasında bulunmuştur (Benedict,1980). Alanda 1996 – 2009 yılları

arasında yapılan çalışmalarda A, B, C, D ve G yapılarına odaklanılmıştır. 1995 – 1996 yılları arasında 'kaya tapınağı' olarak adlandırılan E yapısı, 2007'de F yapısı, 1997'de H yapısı ve 2009-2010'da I yapısı ortaya çıkarılmıştır. Höyük mekânsal form başlığında incelendiğinde, toplamda A – I yapı aralığında 9 adet dairesel planlı yapının varlığı saptanmıştır. 3 ana tabakadan oluşan yerleşmede I. Tabakanın Neolitik sonrası ve Orta Çağ dönemine ait olduğu belirlenirken, II. tabaka Erken/Orta Neolitik çağa tarihlenir ve bu tabakada dikdörtgen planlı odalara sahip yapıların varlığı saptanmıştır. III. tabaka ise M.Ö. 9600–8800 yıllarına tarihlenir ve büyük dairesel megalitik yapılar bu döneme aittir (Göbeklitepe alan yönetim planı). Höyükte mimari eleman olarak ele aldığımız, ana kayaya oyulmuş yapı temelleri, taş bloklarla desteklenen duvarlar ve dikme delikleri üst örtüye dair ipucu sunmaktadır. Taş ocaklarında işlenmiş ve bırakılmış T biçimli dikilitaşlar yapım süreci ile ilgili bilgiler verirken, yerleşimin yakınlarında sarnıç bulunur. Ayrıca alanda Roma – Bizans dönemine ait gözetleme kulesi ve tümülüs yer almaktadır. Göbeklitepe, Neolitik tabakalarının haricinde I.tabakada ortaya çıkartılan Orta Çağ kalıntıları ve Roma – Bizans dönemine ait gözetleme kulesi ve tümülüs ile tam bir palimpsest örneğidir. Neolitik yapının üzerine eklenen bu sonraki dönem izleri, mekânın işlevselliğinin zaman içinde yeniden üretildiğini kanıtlamaktadır.

Şekil 5. Göbeklitepe'nin havadan görünümü. (URL- 2) (Yazar tarafından uyarlanmıştır).

Kireçtaşı bloklar, terazzo tabanlar, kazıyıcı, taş kalem, taş yonga, Helwan ve Nemrik ucu, sürtme taşları alanda bulunan malzeme-buluntulardandır (Göbeklitepe alan yönetim planı). Figüratif elemanlar kapsamında ise, T biçimli dikilitaşların üzerinde başta hayvan figürleri olmak üzere, kabartma ve semboller işlenmiştir. Hayvan figürlerinde yılan, tilki, yaban domuzu, turna vb. hayvanlar yer alır ve yapıların bu hayvanlara göre de isimlendirildiğini görürüz (Schmidt, 2010). Sembollerde baklava, 7 kuş, üç sepet, kravat ve Latin harflerinden *H* ve *I* sembolleri yer alır (Etlı, 2015). Alan mekânsal büyüklük olarak, yaklaşık 300 m çapa sahip bir arkeolojik alan iken yerleşimlerde çapları 10 – 30 m arasında değişen dairesel biçimli tapınma alanlarını görürüz (Göbeklitepe alan yönetim planı, 2017).

c. Karahantepe Höyüğü

Karahantepe, Şanlıurfa'nın yaklaşık 63 kilometre doğusunda, Tektek Dağları Milli Parkı içinde yer almaktadır. Çamlıdere bucağı Kargalı köyünün Keçili mezrasında bulunan ve yaklaşık 50 dönümlük bir

alanı kapsayan bu arkeolojik alan, önemli bir yerleşim merkezi olarak kabul edilir. Karahan Tepe, 1997 yılında Ardahan Üniversitesi'nden Öğretim Üyesi Bahattin Çelik tarafından keşfedilmiş olup, Seramiksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir (Çalğan, 2015). Höyükte mekânsal form olarak, megalitlerin etrafını çevreleyen dikdörtgen biçiminde bir yapı duvarı görürüz. Ayrıca alanda 10 megalitten oluşan ve yuvarlak planlı olan bir tapınak mevcuttur (Çalğan, 2015) (Şekil 6).

Şekil 6. Karahantepe'nin havadan görünümü. (URL- 3) (Yazar tarafından uyarlanmıştır).

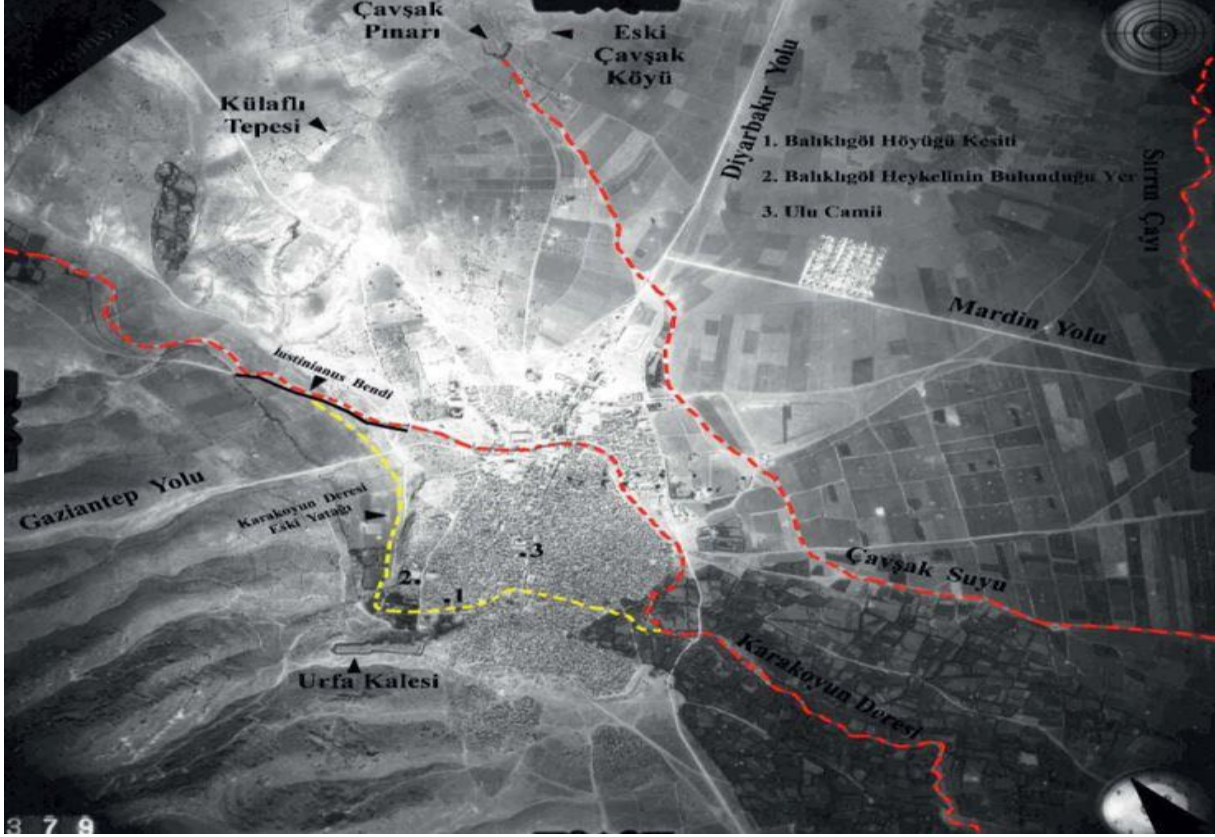
Saha içerisindeki mimari unsurlar kapsamında, Roma Dönemi'ne ait olduğu tahmin edilen bir tümülüs ve Antik döneme tarihlenen sarnıçlar yer almaktadır. Tümülüs, izinsiz kazılar nedeniyle zarar görmüş halde iken, sarnıçlar bölge halkının su ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Alanda toplam 286 adet T biçimli karşılıklı duran megalit tespit edilmiştir. Ayrıca alanda dini ritüel odaları için pencere görevi gördüğü düşünülen pervaz bulunmuştur. Alanda megalitlerin çıkarıldığı ve dört buçuk m uzunluğunda bitirilmemiş T biçimli dikilitaşların yer aldığı taş ocağı mevcuttur. Anakayaya oyulmuş havuzlar ve havuz yapımında kullanılan kaya çanakları, havuzların 20 m ilerisinde merdiven benzeri bir yapı ve bu merdivenlerin yan tarafında kanallar mevcuttur. Bazalt taşı, kireçtaşı bloklar, yongalar, çekirdekler, ok uçları, baltalar, kazıyıcılar, taş kap, havan alanda bulunan malzeme – buluntulardandır. Figüratif elemanlarda, alandan Şanlıurfa Müzesine götürülen megalitler üzerinde yer alan figürlerde, karşılıklı kolların yer aldığı 3 adet parça, 3 adet hayvan kabartmalı (ceylan, tavşan) megalit parçası ve 2 adet yılan kabartmalı ve kravat motifli megalit parçası bulunmaktadır. Mekânsal büyüklüklere baktığımızda, alanda bulunan yuvarlak planlı kült merkezi 13 m kareden oluşurken, şu an tarım arazisi olarak kullanılan bölgenin içerisinde 150 metre karelik genişlikte derin bir çukur yer almaktadır (Çalğan, 2015). Karahantepe'de gözlemlenen Roma Dönemi tümülüsü ve yakın zamana kadar bölge halkı tarafından kullanılmaya devam eden antik sarnıçlar, bölgenin morfolojik sürekliliğini açısından önemlidir. Bu çok katmanlılık hali, Neolitik belleğin somut yapılar üzerinden sonraki medeniyetlerce devralındığı palimpsest kent okumasına olanak tanır.

d. Yenimahalle Balıklıgöl Höyüğü

Yenimahalle Balıklıgöl höyüğü, Balıklıgöl'ün kuzey yamacında Yeni mahalle semtinde yer alır. Höyük su kaynaklarına yakın, birçok gölün yakınında konumlanmıştır ve bu alan Urfa eski kent merkezinin bir

parçasıdır. 1997 yılında Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümünün ve Şanlıurfa Müzesinin iş birliğiyle yapılan kazılarda, höyüğün Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait olduğu belirlenmiştir.

Kent, doğuda Harran Ovası, batı ve güneyde Fatik Dağları, kuzeyde Kaşmer Dağı ile çevrilidir. Topoğrafya, güneye açılan at nalı biçimindedir ve kent merkezi bu yapının kuzeybatı köşesinde konumlanır. Höyük, doğuya doğru hafif eğimli bir araziyle Harran Ovası'na açılırken, Karakoyun Deresi güney ve batı sınırında doğal bir sınır oluştururken Bizans İmparatoru Iustinianus döneminde önüne bir baraj yapılarak surların dışına, Harran Ovasına yöneltilmiştir (Çelik, 2016) (Şekil 7).

Şekil 7. 1955 Yılında Urfa'nın havadan görünümü (Çelik, 2016).

Höyüğün güney ve güneydoğusunda yer alan Urfa Kalesinin eteklerinde 8 adet büyük doğal kaya sığınağı vardır. Bu kaya altı sığınaklarından biri halk arasında kutsal olarak bilinen Hz. İbrahim'in doğduğu yer olarak kabul edilen mağaradır. Bugün Ayn- el Halil ve Ayn Züleyha olarak bilinen ve kutsal kabul edilen Balıklıgöl kaynakları da bu bölgedeki karstik su sistemine bağlıdır. 1990'lı yıllarda, "Dergâh ve Balıklıgöl Çevre Düzenleme Projesi" adı altında, kamulaştırma ve yıkım faaliyetleri sonucunda, özellikle Yeni Mahalle'nin güney yamaçları tahrip olmuş ve semt topoğrafyası değişime uğramıştır. Bu çalışmalar sırasında Yeni Yol Caddesi'nin genişletilmesiyle bölgenin sarp kayalardan oluştuğu, kuzeye doğru ise düz bir kaya platformuna ve bir höyüğe dönüştüğü tespit edilmiştir (Çelik, 2016).

Höyük mekânsal form başlığı altında incelendiğinde, alanın güneyinde yer alan ve oldukça özensiz inşa edilen I. terazzo tabanda dairesel planlı bir yapı kalıntısı görülür. Bu tabanın kuzeyinde yarım daire biçimindeki II. terazzo tabanda duvar ve kerpiç izlerinin olmaması ve yoğun kül tabakası bulunması bu yapının yangınla tahrip olmuş, yuvarlak planlı bir yapı olduğunu gösterir niteliktedir. Mimari elemanlarda, I. terazzo tabanlı alanda 3 adet yan yana yerleştirilmiş söve taşı ve yüzey tümsekleri; IV. terazzo tabanlı alanda ise 4 adet bazalt söve taşı tespit edilmiştir. I.terazzo tabanda 3 taşın yan yana özenli bir biçimde yerleştirilmesi bu elemanların kapı için değil, direk altlığı işlevi

gördüğü düşünülür Göbekli Tepe'deki aslanlı yapıdaki taş dizilimiyle benzerlik göstermektedir. Bazalt taşı, terazzo, deliciler, ok uçları, kazıyıcılar, yongalar, taş kalemler alanda bulunan malzeme-buluntular arasındadır. Figüratif eleman olarak alanda tesadüfen bulunan Balıklıgöl heykelinin üzerinde chevron motifi (çavuş motifi) kabartması mevcuttur. Mekânsal büyüklük başlığında, Yenimahalle semtinin kapladığı alan yaklaşık olarak 15 hektar olsa da yerleşmenin tam olarak ne kadar yer kapladığı üzerindeki mevcut yapılaşma nedeni ile tam olarak saptanamamıştır (Çelik, 2016). Balıklıgöl höyüğü, Urfa kentindeki palimpsest dokunun en yoğun olarak görülebildiği bölgedir. Neolitik Dönem tabakaların üzerine gelen Bizans Dönemi su yapısı (Justinianus Bendi) ve günümüz inanç turizm merkezleri alanın kutsal kimliğinin sürekli biçimde 'yeniden yazıldığını' gösterir.

3. Höyüklerdeki Yapısal Elemanların Tipolojik Sınıflandırılması

HÖYÜKLER	MEKÂNSAL FORMİ	
Çakmaktepe	Dairesel Planlı Yapı 	Çukur Barınak
Göbeklitepe	Dairesel Planlı Yapı 	Dikdörtgen planlı yapı
Karahantepe	Dairesel Planlı Yapı 	Dikdörtgen planlı yapı
Balıklıgöl	Dairesel Planlı Yapı 	

Tablo 1. Höyüklerdeki mekânsal formların ikonlarla işlenmesi (İkonlar yazar tarafından ilgili höyükteki baskın buluntuları temsil etmek üzere şematize edilmiştir).

Yapılan incelemelerde Göbeklitepe, Karahantepe, Balıklıgöl ve Çakmaktepe gibi höyüklerde dairesele planlı yapıların ortak biçimsel karakteristiği olduğu gözlemlenmektedir. Bu, Neolitik döneme ait kutsal alan mimarisinde merkeziyetçi bir anlayışın benimsendiğini göstermektedir. Göbeklitepe ve Karahantepe 'de ek olarak dikdörtgen planlı yapıların da yer alması, mekânsal çeşitliliği ve ritüel pratiklerin evrimsel sürecini yansıtır. Çakmaktepe' de görülen çukur barınak ise, geçici barınma veya özel ritüel aktiviteler için farklı bir mekânsal yaklaşımı temsil edebilir. Bu tipolojik çeşitlilik, höyükler arasında hem ortak bir kutsal mimari anlayışın hem de morfolojik ve kültürel farklılıkların varlığına işaret etmektedir (Tablo 1).

Göbeklitepe ve Karahantepe gibi merkezi yerleşimlerde sarnıç, tümülüs ve dikilitaş gibi mimari unsurların ortaklığı, bu alanlarda hem su yönetiminin hem de anıtsal mimarinin önemsendiğini ortaya koymaktadır. Gözetleme kulesi, merdiven ve taş ocağı gibi elemanlar ise bu alanların sadece dini değil, aynı zamanda toplumsal ve üretimsel işlevleri de yerine getirdiğini düşündürmektedir. Mimari

eleman çeşitliliği, kutsal alanların yalnızca dini değil aynı zamanda işlevsel, sembolik ve sosyal boyutlarının da olduğunu gösterir (Tablo 2).

HÖYÜK	MİMARİ ELEMAN						
Çakmaktepe	Sarnıç 	Tümülüs 					
Göbeklitepe	Sarnıç 	Tümülüs 	Dikilitaş 	Gözetleme Kulesi 			
Karahantepe	Sarnıç 	Pervaz 	Dikilitaş 	Merdiven 	Taş Ocağı 	Kaya Çanağı 	Kanal
Balıköl	Söve taşı 	Yüzey tümseği 					

Tablo 2. Höyüklerdeki mimari elemanların ikonlarla işlenmesi (İkonlar yazar tarafından ilgili höyükteki baskın buluntuları temsil etmek üzere şematize edilmiştir).

Tüm höyüklerde kireçtaşı blok, terazzo zemin kaplaması ve çeşitli kazıyıcı aletler gibi günlük yaşamla ilişkili ve ritüel amaçlı kullanım potansiyeli taşıyan objeler dikkat çekmektedir. Göbeklitepe ve Karahantepe gibi merkezlerde "El Khiam Ucu", "Helwan Ucu" ve "Nemrik Ucu" gibi taş alet tiplerinin bulunması, bu alanlarda avcılıkla bağlantılı ritüel uygulamaların veya sunak pratiklerinin olduğunu ve yakın bölgelerle kurulan ilişkiyi düşündürmektedir. Bu malzemelerin çeşitliliği ve dağılımı, höyüklerin hem kutsal hem de üretken alanlar olarak işlev gördüğünü göstermektedir (Tablo 3).

HÖYÜK	MALZEME - BULUNTU						
Çakmaktepe	Kireçtaşı Blok 	Terazzo 	Taş Kalem 	Biley Taşı 	Sürtme Taşı 	El Khiam Ucu 	

Göbeklitepe	Kireçtaşı Blok 	Terazzo 	Taş Kalem 	Kazıyıcı 	Sürtme Taşı 	Taş Yonga 	Nemrik ucu 		
Karahantepe	Kireçtaşı Blok 	Bazalt taşı 	Çekirdek 	Ok Ucu 	Balta 	Kazıyıcı 	Taş kap 	Havan 	
Balıklığöl	Terazzo 	Bazalt taşı 	Kazıyıcı 	Delici 	Ok Ucu 	Taş Yonga 	Kazıyıcı 	Taş kalem 	

Tablo 3. Höyüklerdeki malzeme – buluntuların ikonlarla işlenmesi (İkonlar yazar tarafından ilgili höyükteki baskın buluntuları temsil etmek üzere şematize edilmiştir).

Figüratif elemanlarda ceylan motifi Çakmaktepe ve Karahantepe'de, yılan motifi ise Göbeklitepe ve Karahantepe'de ortak olarak bulunmaktadır. Bununla birlikte, her höyük kendine özgü figüratif unsurlara da sahiptir; Göbeklitepe tilki, yaban domuzu, turna gibi zengin bir çeşitlilik sunarken, Karahantepe tavşan ve kravat gibi özgün motifler sergilemektedir. Çakmaktepe daha sınırlı sayıda motif içerirken, Balıklığöl'de chevron motifi bulunmaktadır. Bu ortaklıklar ve farklılıklar, Neolitik dönemde hem kültürel etkileşimlerin hem de bölgesel özgünlükleri gösterir niteliktedir (Tablo 4).

HÖYÜK	FİGÜRATİF ELEMANLAR								
Çakmaktepe	Ceylan 	Ok 							
Göbeklitepe	Tilki 	Yılan 	Domuz 	Turna 	Baklava 	Sepet 	Kuş 	Harf 	Kravat
Karahantepe	Ceylan 	Yılan 	Tavşan 	Kravat 					

Balıklığöl	Chevron 								
------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Tablo 4. Höyüklerdeki figüratif elemanların ikonlarla işlenmesi (ikonlar yazar tarafından ilgili höyükteki baskın buluntuları temsil etmek üzere şematize edilmiştir).

Bu tabloda, höyüklerden Karahantepe, yaklaşık 150.000 metrekarelik alanıyla en geniş yerleşimi temsil ederken, Göbeklitepe 80.000 - 90.000 metrekarelik bir alana sahiptir. Çakmaktepe 17.500 metrekarelik bir alana sahipken, Balıklığöl ise 10.000 - 15.000 metrekarelik bir büyüklüğe sahiptir. Bu veriler, Neolitik dönemde farklı yerleşimlerin farklı ölçeklerde olduğunu ve Karahantepe ile Göbeklitepe'nin diğerlerine kıyasla daha merkezi ve büyük yerleşimler olduğunu düşündürmektedir (Tablo 5).

Höyük	MEKÂNSAL BÜYÜKLÜK
Çakmaktepe	17.500 m ²
Göbeklitepe	80 – 90.000 m ²
Karahantepe	150.000m ²
Balıklığöl	10.000 – 15.000 m ²

Tablo 5. Höyüklerdeki mekânsal büyüklüklerin işlenmesi (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

Yapılan tipolojik sınıflandırma ile Urfa Neolitik dönem kutsal mekânlarında;

- Dairesel yapı formunun,
- Dikilitaş, sarnıç, tümülüs gibi mimari elemanların,
- Kireçtaşı blokların ve terazzo taban gibi malzemelerin,
- Taş kalem, kazıyıcı, sürtme taşı gibi buluntuların,
- Ceylan, chevron motifi gibi kabartmaların,

Bu tipolojik unsurlar, Urfa kentinde Neolitik yerleşimlerinin sadece fiziksel birer inşa pratiği olmadığını, aynı zamanda belirli bir mekânsal ve ritüel dilin ortak ürünleri olduğunu göstermektedir. İncelenen höyüklerde yoğun olarak saptanan bu mimari ve mekânsal unsurlar, kentin ilerleyen dönemlerdeki palimpsest dokusu için önem arz eden ilk 'biçimsel kodlar' olarak değerlendirilmelidir. Bu kodlar, mekânın kutsiyetini sonraki tarihsel katmanlara aktaran temel morfolojik taşıyıcılardır.

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Urfa kentinde yer alan Neolitik dönem kutsal mekânları, coğrafi ve arkeolojik veriler ışığında ele alınmış, bu mekânlardaki mimari tipolojiler üzerinden mekânsal süreklilik irdelenmeye çalışılmıştır. Çakmaktepe, Göbekli Tepe, Karahan Tepe ve Balıklıgöl Höyüğü gibi merkezlerde tekrar eden terazzo taban, T biçimli dikilitaşlar, sarnıç, tümülüs gibi öğeler ve bu öğelerin mekânda konumlanması, kutsal mekânların dönemler arası benzer mantıklarla inşa edildiğini göstermektedir. Bu mimari unsurlardaki süreklilik, kentin çok katmanlı (palimpsest) yapısının ilk katmanını oluşturmaktadır. Ayrıca bu süreklilik sadece yapısal değil, aynı zamanda sembolik anlamlar taşıyarak yakın dönemler boyunca kültürel bir devamlılık sağlamıştır.

Yapılan analizlerde, Neolitik Dönem kutsal mekânlarındaki mimari form - eleman ilişkilerinin zamansal olarak büyük ölçülerde değişmediği, aksine belirli mekânsal düzenlerin ve ritüel alanlarının ortak tipolojilere sahip olduğu görülmüştür. Bu durum, kutsal mekânların yalnızca ibadet alanı olarak değil, aynı zamanda toplumsal kimliklerin, inanç sistemlerinin ve kültürel mirasın kuşaklar arası aktarımında merkezi bir rol oynayabileceğini gösterir niteliktedir. İncelenen höyüklerde görülen üst üste eklenen sonraki dönem izleri, kentin bir palimpsest gibi işlediğini; fiziksel olarak değişiklikler olsa da mekânın kutsiyetinin farklı kültürlerce yeniden üretilerek korunduğunu kanıtlamaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada kutsallığın zamanla değişmeyen mekânsal bir izlek olduğu ve Urfa'nın palimpsest kimliğinin, kentin köklü Neolitik mirasının üzerine inşa edilen sürekli bir birikimle şekillendiği okunabilmektedir.

Etik Standart ile Uyumluluk

Çıkar Çatışması: Yazar herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur. Buna ilişkin ıslak imzalı onam formu, makale süreç dosyasına eklenmiştir.

Finansal Destek: Finansal destek bulunmamaktadır.

Teşekkür: Teşekkür edilecek kişi veya kurum bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA:

- Al, M. (2011). Kentte bellek yıkımı ve kimlik inşası – palimpsest: Ankara Atatürk Bulvarı bağlamında bir inceleme. *İdealkent*, 4, 22–36.
- Apaydın, B. (2019). Palimpsest kavramı ve mekânsal dönüşüm. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*.
- Benedict, P. (1980). Güneydoğu Anadolu yüzey araştırması. H. Çambel & R. J. Braidwood (Ed.), *Güneydoğu Anadolu tarihöncesi araştırmaları* (ss. 107–149). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çalğan, G. (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Seramiksiz Neolitik Dönem'e ait bir buluntu merkezi: Karahan Tepe (Yüksek lisans tezi, [Dokuz Eylül Üniversitesi]). İzmir.
- Çelik, B. (2000). A new early-Neolithic settlement: Karahan Tepe. *Neolithics*, 2–3, 6–8.

- Çelik, B. (2016). Eski kaynaklar ışığında Balıklıgöl Höyüğü. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Drijvers, H. J. W. (1980). *Cults and beliefs at Edessa*. Leiden: Brill.
- Ekinci, A. Paydaş, K. (2008) Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şehir Kitaplığı Dizisi:46.
- Etli, Ö. B. (2015). Göbeklitepe şamanları ve ürettikleri kozmik semboller. Kişisel Akademik Arşiv / Araştırma Raporu.
- Göbeklitepe Alan Yönetim Planı. (2017). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Günay, Ü. (1997). Türkiye'de toplumsal değişme ve din. *Türk Yurdu Dergisi*, 116, 80–89.
- Gürer, T. K. (2016). Tipomorfoloji: Kentsel mekânın yapısını anlamak. *İdealkent*, 18(7),8- 21.
- Koroğlu, K. (2012). Eski Mezopotamya tarihi: Başlangıcından Perslere kadar (7. baskı). İletişim Yayınları.
- Kropf, K. (2017). *The handbook of urban morphology*. Wiley.
- Kuşçu, E. (2011). Kutsal kavramını yeniden düşünmek: Mana modelinden düzen nosyonuna doğru. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(3), 165–186.
- Kürkçüoğlu, A. C. (1992). Şanlıurfa merkez camileri. Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Yayınları.
- Moudon, A. V. (1994). Getting to know the built landscape: Typomorphology. In K. A. Franck & L. H. Schneekloth (Eds.), *Ordering space: Types in architecture and design* (pp. 289 - 311). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Moudon, A. V. (1997). Urban morphology as an emerging interdisciplinary field. *Urban Morphology*, 1, 3–10.
- Oliveira, V. (2016). *Urban morphology: An introduction to the study of the physical form of cities*. Springer.
- Scheer, B. C. (2016). The epistemology of urban morphology. *Urban Morphology*, 20(1), 5–17.
- Schmidt, K. (2010). Göbeklitepe kazısı 2010 yılı raporu. 3. Kazı Sonuçları Toplantısı, Malatya.
- Segal, J. B. (1970). *Edessa: 'The Blessed City'*. Oxford University Press.
- Simmins, G. (2008). *Sacred spaces and sacred places*. University of Calgary.
- Şahin, F., & Miyake, Y. (2025). Çakmaktepe'den avcı-toplayıcı yerleşiklere dair yeni veriler. *Arkeoloji Dergisi*, 1(34), 1–28.
- Şahin, F., Miyake, Y., Uludağ, C., & Polat, N. (2023). Çakmaktepe 2022 yılı kazı çalışmaları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 43. Kazı Sonuçları Toplantısı, Denizli.
- Şahin, F., & Uludağ, C. (2022). Çakmaktepe kazısı 2021 yılı ilk sezon çalışmaları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 42. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Denizli.

Şahinalp, M. (2006). Şanlıurfa şehrinin kuruluşuna etki eden etmenler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 105–127.

Türkeri, İ. (2016). Türkiye'deki İslam tapınma mekânı tasarımları ve mimari tasarım paradigmalarının mimari proje yarışmaları üzerinden değerlendirilmesi (Doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.

URL – 1 https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:M%C3%96_3._Biny%C4%B1l_Mezopotamya.svg

URL – 2 <https://www.dainst.org/forschung/projekte/noslug/5746>

URL – 3 <https://tastepeler.org/yerlesmeler/karahantepe>

Whitehand, J. W. R. (2001). British urban morphology: The Conzenian tradition. *Urban Morphology*, 5(2), 103–109.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem:

The research problem of this study is to analyze the Neolithic sacred spaces in Urfa through a typomorphological approach and to reveal how these spaces contribute to the city's multilayered (palimpsest) structure. The hypothesis is that these spaces, beyond their religious functions, form common typologies with their spatial and architectural features, leaving a lasting trace in the urban memory.

Research Questions:

What common spatial and typological features do the sacred spaces in the Neolithic mounds of Urfa share? How are the architectural and figurative elements of these sacred spaces related to social rituals and structures? To what extent have the location and arrangement of sacred spaces influenced the urban fabric and geographical conditions? How can typomorphological analyses reveal the functional and symbolic meanings of these spaces?

Literature Review:

Research on the Neolithic sacred spaces of Urfa has largely focused on archaeological excavations and period-based evaluations, examining belief systems, figurative symbols, and construction techniques in sites such as Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe and Balıklıgöl. However, interdisciplinary studies—particularly typomorphological analyses—on the spatial impact and morphological continuity of these spaces at the urban scale remain limited. In the current literature, the influence of geographical context on the formation of sacred spaces, the role of architectural elements within spatial organization, and the symbolic layers of figurative components have not been addressed in a sufficiently holistic manner. This study aims to evaluate the sacred spaces in Neolithic mounds through their spatial layout, architectural/figurative features, and material data within a typomorphological framework, interpreting these structures in relation to urban memory and morphological continuity. In doing so, it proposes an integrative analysis that brings together disciplines beyond architecture—such as archaeology, geography, and art history.

Methodology:

This study examines the sacred spaces in the Neolithic mounds of Urfa through a typomorphological approach. The research is conducted using a qualitative method based on archaeological excavation reports, architectural drawings, maps, site management plans, and literature sources. The mounds are analyzed through spatial form, architectural and figurative elements, material-findings data, and spatial dimensions, and the results are tabulated for comparative typological evaluation. Findings from various disciplines are supported by mapping methods to interpret the position of sacred spaces within the urban context.

Findings:

The findings of this study reveal that the sacred spaces in the Neolithic mounds of Urfa share common spatial and typological patterns. The sacred areas at Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe, and Balıklıgöl mounds exhibit similarities as circular-plan spaces, characterized by two monumental T-shaped steles at the center, surrounded by smaller steles, oriented and used for ritual purposes. Figurative elements (animal and human depictions) and the use of stone materials stand out as common features in their spatial organization. These patterns indicate that the sacred spaces carry not only functional but also social and symbolic meanings, with spatial organization shaped as a carrier of belief systems. Analysis through mapping and tabulation shows a direct relationship between the mounds' locations and topographic features, supporting the influence of geographic conditions on spatial organization. The findings demonstrate that the typomorphological approach is an effective method for spatial analysis, and integrating an architectural perspective with traditional archaeological interpretations enables multilayered readings.

Discussion:

This study supports the research hypothesis by demonstrating that the Neolithic sacred spaces in Urfa exhibit common typomorphological patterns. The finding that spatial arrangements and architectural components serve as tangible expressions of belief systems indicates that these sacred spaces hold not only functional but also social and symbolic significance. These results contribute a novel perspective to urban archaeology and the study of religious spaces by integrating an architectural viewpoint into existing spatial and typological approaches in the literature. However, the study's generalizability is limited due to its focus on selected mounds. Future research could reinforce these findings by applying similar approaches to broader datasets from different periods and regions, enabling more comprehensive analyses of the evolution of sacred spaces.

Conclusions

The findings of this study reveal that the sacred spaces located within the Neolithic mounds of Urfa exhibit distinct common spatial and typological characteristics. The architectural arrangements and figurative elements of these spaces indicate that they played a central role not only in religious functions but also in shaping social structures and communal rituals. The results demonstrate that these sacred places are key components of the urban fabric's multilayered (palimpsest) identity and reflect the close relationship between belief systems and spatial organization within these societies. Furthermore, enriching archaeological data with architectural and typomorphological analyses allows for a more comprehensive understanding of the functional and symbolic dimensions of these sacred sites. In this context, the study not only fills a gap in the spatial analysis within existing literature but also offers an interdisciplinary perspective on the role of sacred spaces in the urban context, contributing significantly to regional history and cultural heritage research. This new viewpoint facilitates a better grasp of the social and spatial dynamics of the Neolithic period and aims to provide a solid foundation for future archaeological and architectural investigations.